

maart
2019

DE ROSDOEK

169

**IN MEMORIAM
HARRIE JENNISKENS**

Redactie

**HUIZEN EN FAMILIES
AAN DE MARKT**

Pierre Panken / Harrie Grielen

**DE OVERGANG
VAN LEEM-
NAAR STEENBOUW**

Bart Beex

KASTEEL DUIZEL

Frans Teunis

**DE WOLVERSTRAAT,
EEN UNIEKE NAAM**

Harrie Grielen

*De Rosdoek is een uitgave van Heemkundige
Studiekring "De Acht Zaligheden"*

ISSN 1384-086X

IN MEMORIAM HARRIE JENNISKENS

Frans Teunis.....3

HUIZEN EN FAMILIES AAN DE MARKT

Pierre Panken / Harrie Grielen.....4

DE OVERGANG VAN LEEM- NAAR STEENBOUW

Bart Beex.....10

KASTEEL DUIZEL

Frans Teunis.....19

DE WOLVERSTRAAT, EEN UNIEKE NAAM

Harrie Grielen.....25

Foto voorpagina: De huidige Wolverstraat

COLOFON

DE ROSDOEK is een uitgave van Heemkundige Studiekring "De Acht Zaligheden".
Verschijnt 4 x per jaar. Volgende nummer in juni 2019.

Redactie:

K. Cornelissen, Eersel, 0497 - 512208

H. Grielen, Eersel, 0497 - 512897

A. Biezen, Eersel, 0497 - 513578

E-mailadres redactie: h.grielen@gmail.com

Lay-out, Jos Castelijns, Eersel, 0497-517569-jcgrafisch@chello.nl

Secretariaat:

E. Lavrijsen, Bogerd 70, 5521 ML Eersel, 0497 - 843909

E-mail: info@hskdeachtzaligheden.nl

Website: www.hskdeachtzaligheden.nl

Heemkamer:

Gevestigd in Kempenmuseum De Acht Zaligheden, Kapelweg 2, 5521 JJ Eersel

Contributie:

€ 25,00 per jaar (€ 14,00 per jaar voor medelid op hetzelfde adres)

Giften:

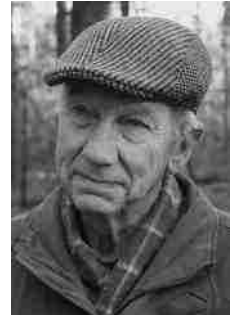
De Studiekring is aangemerkt als Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI).
Bankrekening: NL83ABNA0624742407 t.n.v. De Acht Zaligheden te Eersel

Mededelingen van het bestuur en/of agenda ALV ontvangt u per e-mail
of zijn in te zien op onze website.

IN MEMORIAM HARRIE JENNISKENS (1942-2019)

Op 29 januari j.l. is ons zeer gewaardeerde lid Harrie Jenniskens op 76-jarige leeftijd plotseling overleden.

Harrie, een erudiet man, nieuwsgierig naar alles wat in hem opkwam om er meer van te weten. Zijn aantekenboekje had hij tijdens de lezingen altijd bij zich. Zo kon hij menig inleider van dienst zijn met aanvullende opmerkingen op het gepresenteerde.

In de jaren '90 nam Brabants Heem het initiatief om de oudste kadastragegevens uit 1832 in de publiciteit te brengen. Vóór dit jaar hadden grondpercelen een naam op basis van natuurlijke omstandigheden, planten- of eigenaarsnamen. Om fouten in te vermijden, kregen de percelen een kadastrummer. De oude namen waren interessant om de achtergronden ervan te achterhalen. Daar wordt door de Kring nog steeds gebruik van gemaakt om straatnamen te adviseren naar de gemeente. Harrie gaf meerdere jaren stimulerend en enthousiast leiding aan de werkgroep "Kadasterkaart 1832".

In het begin van deze eeuw bleken er veel authentieke en karakteristieke Brabantse boerderijen verdwenen te zijn en dreigden er steeds meer verloren te gaan. Brabants Heem vroeg van de kringen een inventarisatie van wat er in hun gebied nog aanwezig was. Harrie gaf leiding aan de werkgroep "Boerderij" en maakte samen met hen een rapport voor de Kempen. De gezamenlijke kringrapporten gaven een lijvig rapport voor de Provincie. Het was de aanzet tot het nemen van beschermende maatregelen en basis voor instructies naar de gemeenten om meer aan behoud te doen.

Harrie is ook jarenlang onze penningmeester geweest en zijn zuinigheid is het bestuur jaren bij gebleven. We denken ook aan de legendarische fietstochten onder zijn leiding. Ze gaven van de kringleden een nieuwe, ándere kijk op eigen omgeving, waarmee ze nog trotser konden zijn op dit deel van Brabant.

Met eerbied en bewondering denken wij terug aan ons lid Harrie Jenniskens en vertrouwen erop dat hij bij de Heer ook zijn zegje zal doen.

Moge hij rusten in vrede.

Frans Teunis, voorzitter

HUIZEN EN FAMILIES AAN DE MARKT – IX

Markt 2 – 8

Vanaf ca 1800, wellicht al eerder, moet onze Markt een kleine en overzichtelijke, maar ook zeer hechte gemeenschap zijn geweest. Niet verwonderlijk wanneer men bedenkt, dat het nietige Kempendorp toen nauwelijks duizend inwoners telde. Primair waren er buurtschappen als Schadewijk, Stokkelen, Hees en Hoogstraat en ook de Markt. Wie zich daar een beeld van wil vormen, moet eens naar een van de eerste vier gaan en zich voorstellen, hoe ver gaans het is naar wat we nu ons centrum noemen. Let wel: "gaans" betekent te voet gaan. Dan heb je al gauw 30-40 minuten nodig. Logisch dat er sprake was van kleine, hechte gemeenschapjes. Daarbinnen voltrekken veranderingen zich en zijn heel gewoon. Ook op de Markt.

Oversteken, heen en weer

Met Cornelia Maas en haar familie Maas veranderen wij mee en maken we de oversteek naar de "andere" kant van de Markt, de oostzijde. Niet gek, want meerdere bewoners ervan deden vroeger hetzelfde: Wijnen – "d'n brouwer" – ging schuin tegenover zijn ouderlijk huis wonen [zie Rd 160]. Ook dokter Cools verhuisde van de ene kant van de Markt naar de andere, maar zijn weduwe Arnoldina Cools-Klessens ging weer terug naar het ouderlijk doktershuis. Hun zoon Piet Cools trouwde in bij Carolina Schellens van de overkant, zette daar met haar café-herberg De Tramhalte voort, maar ging later toch weer terug. Ook de firma(nten) Mathijssen en Van Buul verhuisden van Markt 13 naar 21. Stravens deed er ook aan mee: hij ging van Markt 25 naar 17, evenals Schut van nummer 25 verkaste naar de overkant (naar 6?).

In eerdere bijdragen in deze reeks¹ viel al tamelijk snel de naam van Sebastianus Aarts en kwam terloops aan de orde, of de families Maas en Aarts iets met elkaar te maken zouden kunnen hebben? Hendrik(us) Aarts en Cornelia Maas waren de ouders van o.a. Sebastianus*1808 en zijn broer Franciscus*1815. De laatste - vader van de sigarenfabrikanten Harrie*1877 en Frans *1882 Aarts - was van 1869-1884 burgemeester van Eersel, maar – zo was toen de vraag – hoe zit het nu precies met Cornelia Maas, dochter van Jan Maas?

De familie Maas

"Maas" is een van de in Eersel heel veel voorkomende namen². Of het

¹ Markt Markt 17 en 29-33; Rd 164 en 167.

² Zie Familiennaamvariatie in Eersel 1947-1997 in Rd 92 (dec.1999), p.10-14. Daarin neemt Maas, zowel in 1947 als in 1997, een stevige derde plaats in.

daarmee ook een "echte" Eerselse familie is? Zeker is, dat vanaf ca. 1780 uit deze tak kinderen Maas in Eersel zijn geboren en sindsdien (deels) ook zijn blijven wonen. Lepelaars - als familie besproken in Rd 162 - kwam hier omstreeks 1750 en mocht daarmee wel echt Eersels genoemd worden. Dat geldt dan zeker ook voor de Maas 'en.

Wim Maas uit het Hint, zoon van Jan Maas en Stien Bierens gaf welwillend zijn stamboomgegevens ter inzage en daaruit blijkt het volgende.

1. Wa(u)(l)terus Maes is de stamvader. Hij is getrouwd met Maria Brouwers/Brauwers, mogelijk omstreeks 1720. Uit dit huwelijk Maes-Brouwers zijn vier kinderen genoemd, onder wie
2. Joannes Maes, *Riethoven 1755. Hij trouwt met Petronella Coppens of Koppens en in tweede huwelijk met Maria Catharina Aerts. Uit het eerste huwelijk, Maes-Coppens, zijn er zes kinderen bekend, onder wie
3. Cornelia Maas *Eersel 1782 en Petrus Johannes *Eersel 1791. Cornelia huwt met Henricus Aarts en haar broer Petrus Johannes met Johanna van der Grinten. Ook Petrus J. Maas was burgemeester van Eersel en wel van 1848 tot zijn overlijden in 1863. Helaas is van hem geen afbeelding bekend.

Uit het huwelijk Maas-van der Grinten worden acht kinderen geboren. Onder hen:

4. Henricus Maas * Eersel 1825 X Maria Elisabeth Slegers, *Eersel 1850. Henricus is bakker/landbouwer en bouwheer van het huis, dat Markt en Nieuwstraat van elkaar scheidt. De eigendom van het pand Markt 2 - eerder A 2 - loopt aardig parallel met de familiegeschiedenis. De oudste vermelding van 1832 vermeldt Petrus Johannes Maas, bakker, met F218 tuin en F219 huis, erf, samen 19.95 a groot. In 1885 is het pand door vuur verwoest en een jaar later geregistreerd als 'herbouw na brand'. Op de kleine, nu vrijwel onleesbaar geworden gevelsteen, is met veel moeite nog wel iets te ontcijferen van wat er ooit heel duidelijk heeft gestaan:

P J T MAAS

1 8 8 4

OUD 24 MAANDEN

Het huwelijk Maas-Slegers heeft vier kinderen, twee jongens en twee meisjes. Petrus/Piet is de oudste. Hij heeft als tweejarige aan dit nieuwe huis met de steen mogen bijdragen.

De volgende personalia zijn overgenomen van de gemeentelijke persoonskaarten die na overlijden in bezit komen van het Centraal Bureau voor Genealogie in Den Haag.

5a Petrus Johannes Theodorus Maas *Eersel 1882 + Hoogeloon 1967 X Maria Johanna Gooskens. Geen kinderen.

5b Willebrordus Henricus Maas *Eersel 1885 en + Eindhoven 1953 X

Maria Hendrika Veraa. Zij hadden drie kinderen. Deze W.H.Maas is de grootvader van Wim Maas hiervoor genoemd.

5c Maria Johanna Veronica Maas *Eersel 1889 en + Eersel 1964 X Hendrikus van Huijkelom * Hoogeloon ca 1888 en + Eersel 1962. Drie kinderen. Door dit huwelijk komt het onroerend goed Markt 2 op naam van H. van Huijkelom.

5d Henricus Josephus Cornelis Maas *Eersel 1892 en + Eindhoven 1958 X Louisa Maria Verhoeven. Vier kinderen. Hij - "mister Maas" - is van 1927 tot 1957 hoofd van de St Willibrordusschool in Eersel. Hij bouwde het nu nog bestaande, en qua uiterlijk vrijwel onveranderde woonhuis Nieuwstraat 11. Zijn echtgenote, ook in het onderwijs, bleef tot op hoge leeftijd heel actief en ging bij regen of zonneshijns nog altijd op de fiets naar Knegsel, waar ze les gaf.

Mister Maas

Tot zo ver in kort bestek deze familie Maas. Er zijn, zoals gezegd, heel wat meer mensen in Eersel die wel dezelfde naam dragen, maar geen familie (meer?) van deze Maas'en zijn.

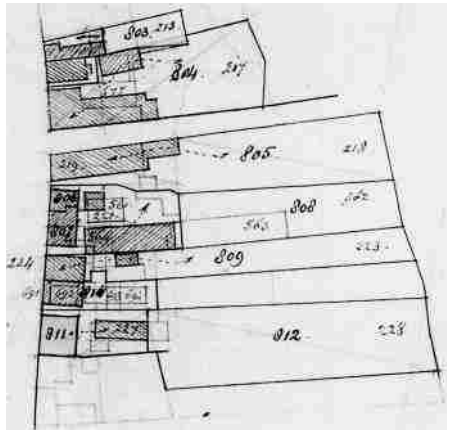

Huis/boerderij van Huijkelom-Maasmet ernaast Eethuis 't Menneke ca. 1970.

In 1924 is er een scheiding en nadien staat het geheel ten name van Hendrikus van Huijkelom. Zie 5c hierboven. In 1960 wordt het verkocht aan diens zoon Henricus JW van Huijkelom (1926-1994). Kadastraal wordt het dan F1413 met huis etc als hiervoor. Na verkoop van een kleine strook grond aan de Provincie Noord-Brabant in 1957 wordt de grootte 17.20 a. Het pand ligt tegen de zeer oude, tot op de dag van vandaag beruchte, vernauwing van Nieuwstraat naar de Markt. Niettemin hoort het al meer dan een halve eeuw tot het Beschermd dorpsgezicht. Sterker: het is daarin van essentieel belang. Kon men enige tientallen jaren geleden nog spreken van achterstallig onderhoud, langzamerhand werd het verwaarlozing en inmiddels lijkt het pand als zodanig nauwelijks meer te redden. Te vrezen is, dat het er op een dag ineens niet meer zal zijn, tot schande – en vrijwel zeker ook grote schade – van Eersel en zijn Markt.

En dan de buren

Voor de oudste gegevens even terug naar het begin. De huidige nrs Markt 4, 6 en 8 – op de kadastrale kaart dus F220, 221, 222 - zijn van oudsher nauw met elkaar verbonden, zo nauw dat reconstrueren ervan enige moeite kost. In dit geval lijkt het dan ook beter om de kadastrale tenaamstellingen te bekijken los van de families en de personen die, naar men zegt, in de panden Markt 4 t/m 8 hebben gewoond of die hebben gebruikt. Het

kadaster kent of noemt het woord "doel" of "doelen" ook niet !

In 1832 staan gemelde percelen F220 huis, schuur en erf groot 08.14 a, F221 brouwerij met erf van 01.02 a. en F222 tuin van 12.40 a. - samen 21.56 are - op naam van de kinderen Willem Kox te Eersel.

Al twee jaar later, in 1834, is er splitsing en een boedelscheiding en vindt ook vernummering van de percelen plaats. Het perceel F221 en twee vernummerde nieuwe percelen (561 en 562) komen dan op naam van de weduwe Maria Catharina Hoebens-Kox en Ludovicus Hoebens cs te Tilburg. Twee andere percelen (563 en 564) komen op naam van Johanna Geertruida Kox te Eersel. Zij verkoopt haar deel aan Augustinus Hoebens cs te Eersel en Louis Hoebens cs te Tilburg. Maria Catharina en Johanna Geertruida zullen kinderen van Willem zijn geweest.

Maria Catharina was getrouwd met Hen(d)ricus Cornelis Hoebens, fabri-

kant te Tilburg. Uit hun huwelijk zijn twee kinderen bekend: Ludovicus,*Tilburg 1804(?) en aldaar overleden 1885 en Augustinus Josephus *Tilburg 1810 en + Eersel 1869. Deze Augustinus Josephus was burgemeester van Eersel van 1863-1869. Over hem hebben we helaas niet meer familiebijzonderheden kunnen achterhalen.

Hoe het ook geweest mag zijn: er is verkoop aan of overgang van het gehele onroerend goed, naar Petrus Josephus Kox, landbouwer. Hij trouwt in 1849 met Petronella Verrijt. Van hen zijn zes kinderen bekend, allen tussen 1850 en 1868 geboren te Duizel.

Het zijn een zoon en vijf dochters. Van deze overlijden er twee op zeer jonge leeftijd. Wilhelmus*1852, trouwt met Helena van Breugel en overlijdt in 1930 in Eersel. Ook Petronella *1850 en Johanna *1857 treden in het huwelijk. De jongste, Maria Catharina * 1868 komt hierna ter sprake. In 1885 ging het hele onroerend goed – huis, brouwerij, stal en schuren - door brand verloren, wordt daarna herbouwd en krijgt nieuwe kadastrale nummers (806,807 en 808), maar blijft even groot: 21.56 a. Van oudsher schijnt er al een café-boerderij geweest te zijn. In 1896 vindt er verkoop plaats aan de familie Marcelis van der Heijden cs met vruchtgebruik voor het echtpaar Kox-Verrijt tot 1910. De jongste dochter van het echtpaar Kox-Verrijt, Maria Catharina*1868 is getrouwd met Marcelis van der Heijden, landbouwer. Zij 'deed'– toen heel gebruikelijk - het café, maar overlijdt in 1908 te Eersel, nauwelijks 40 jaar oud.

Haar man zal het café hebben voortgezet maar, zoals vaker in het leven, verdriet en vreugde liggen soms in elkaars verlengde. In 1909, een jaar na het overlijden van hun jongste, zijn Petrus en Elisabeth Kox-Verrijt 60 jaar getrouwd. Het is een zeker voor die tijd unieke gebeurtenis die in het dorp niet ongemerkt voorbij is gegaan. Het feest is in De Roskam en er is nog een oude foto van³.

In 1926 komt het geheel aan de zoon van Marcelis, Johannes Baptist Josephus (Tist of Tiest) van der Heijden *Eersel 1895 + Eersel 1960. Hij was gehuwd met Johanna Catharina Das *Bergeijk 1898 +Eersel1944.

Wanneer precies De Roskam zijn naam kreeg, is niet duidelijk. Mogelijk is dat al gebeurd, toen het geheel in bezit kwam van Marcelis van der Heijden, de vader van Tiest/Tist. Ruim na het diamanten feest is De Roskam er nog steeds. Piet van Woerkum meldt dan, dat er daar "*begin van de jaren '30*" in d'n hof 'nen overdekten doel werd gebouwd⁴. De handboogschutterij Strijd in Vrede heeft er haar thuis. Het kadaster beschrijft of noemt het woord "doel" of "doelen" niet. Het perceel als zodanig wordt wel aan-

³ Kwinten, PJJM, Eersel in oude ansichten. Afb.24. Zaltbommel , 1972 (Europese Bibliotheek).

⁴ Piet van Woerkum, D'n Doel. In: Hardspaat boven èrms; Eersel terug in de tijd. Z.pl.,z.j. Nummer 20.

geduid met schuur of schuren. Wellicht een fiscale slimmigheid van toen? Beide namen – voor café en activiteit - worden dan ook dikwijls gewoon door elkaar gebruikt. Tist van Cele is de kastelein en de handboogschutters zijn goede klanten. Café De Roskam is min of meer synoniem met de sport-activiteit die er plaats vindt: “d’n Doel” was een lang gerekte geheel, niet zo gek voor de sport die er beoefend werd. Eerst een soort zaal om te zitten met daarachter een open baan met de doelen: grote, ronde schijven met de nu nog van ‘darts’ bekende cirkels met een roos. Die ‘doelen’ zijn er niet meer, maar de zaal van toen is anno 2019 door het groen nog wel enigszins te zien.

Snelle veranderingen

Tussen 1920 en 1930 volgen (boedel)scheiding, verbouwing en bij bouwen elkaar op, en in 1938 vindt er veiling plaats van in totaal drie huizen, stallen, schuur, erven en tuin. De buurman van Markt nummer 2, Hendrikus van Huijkelom, koopt het geheel, samen met zijn zwager Petrus JT Maas – de kleine steenlegger van 1884. Na vererving en deling in 1973 komt het goed in handen van Hendrikus’ zoon: HJW van Huijkelom (1926-1994). Medio jaren ‘80 wordt Markt 2 t/m 8 uiteindelijk het kadastrale perceel F4600, bestaande uit winkelhuis, cafetaria, schuren, in 1972 onbewoonbaar verklaarde woning en weiland, ter grootte van 38.90 a. en daarmee gaat het de kadastrale Konversie (digitalisering) in. En de oude Roskam? Zoals niet meer bekend is wanneer de naam is ontstaan, zo is ook het verdwijnen van de Roskam niet precies aan te geven.

Het blijft onduidelijk wie er zoal in die huizen 4-8 woonden. Het lijkt erop dat het voor een aantal mensen een korte tijdelijke huisvesting is geweest. Eind jaren ‘30 komt er van gemeentewege een nieuwe nummering: A4 wordt A161. Daar woont Tist van der Heijden, landbouwer en zoon van Celis. Op oud A5 woont een groot gezin, AW Bierens, met 10 kinderen. Hij is sigarenmaker. Het nieuwe huisnummer wordt A258. (niet logisch, maar dat staat er echt) Tussen 1945-1970 is er vermoedelijk veel hetzelfde gebeven, al zijn er wel weer een aantal tussentijdse bewoners, waaronder Keeris, een schoenmaker uit Zeelst en van Turenhout’s viswinkel.

Opmaat voor het grotere werk

Dat verandert in 1972. Dan huurt Toon Adams een flink deel van het pand van eigenaar Van Huijkelom. Hij vraagt toestemming voor een uitbreiding, die wat forser uitvalt dan op de (gemeentelijk goedgekeurde) tekeningen staat. Meetfoutje. Kan gebeuren niet? De naam wordt: ‘t Menneke. In de patio van het oude gemeentehuis stond het beeldje van de Contente Mens, cadeau bij de opening in 1956. Enkele jaren nadat dit fraaie gebouw

in gebruik is genomen, krijgt dat beeldje zijn plaats op de Markt. Daar heet die Contente Mens al gauw 't Menneke. Toon en Mien Adams noemen hun nieuwe zaak ook 't Menneke. Zij vertellen dat die naam voor hen beiden nóg een betekenis heeft: Sjef van Vlokhoven was tot kort ervoor nog uitbater van de Harmoniezaal aan de overkant. Hij is klein van stuk en staat ook bekend als ('t) Menneke. Wel niet hét Menneke, maar zeker wel hún menneke. Van Toon en Mien dus. Voor Mieke, de vrouw van Sjef die in een van die huizen komt wonen, voelt dat net zo. Het restaurant heeft zelf ook 'n karakteristiek mans beeldje staan, gesneden door de vader van Toon, een vaardige houtbewerker. Toon schenkt het bij zijn vertrek aan zijn opvolger. Hij heeft er nog altijd spijt van.

1972. Van de "horeca-explosie" op de Markt van Eersel is dan nog geen sprake. Bij 't Menneke van Adams stonden twee stoelen en één tafeltje buiten, voor iemand die "efkes wilde zitten". Achteraf gezien wel de opmaat voor de enorme toename aan terrassen, gelegenheden waar men ook "efkes wil zitten", maar dan toch heel anders dan toen . . .

Pierre Panken / Harrie Grielen

DE OVERGANG VAN LEEM- NAAR STEENBOUW

1 De veldoven

Veldnamen als Leemput, -kuil en -veld en Steenoven, al of niet in combinatie met -mast, -bos of - veld, vastgelegd soms in namen van straten of gehuchten, herinneren ons aan de winning van leem en/of de productie van bakstenen. Fysieke herinnering is het afval aan steenfragmenten dat hier en daar als concentratie te vinden is op akkers. Soms wijzen ze op een vroegere veldoven. Sporen in de ondergrond zijn pas zichtbaar en op te tekenen, nadat de laag aan teelaarde is verwijderd.

Inleiding

Voor het geoefende oog zijn sporen van de inmiddels vergeten leemwinning en baksteenfabricage nog zichtbaar op een beperkt aantal plekken als onnatuurlijke verhoging of verlaging van het landschap. Geholpen of gestimuleerd door de meest recente gedetailleerde hoogtekarten laten deze schaarse, stille getuigen - nauw verweven met het omringend landschap - zich nog wel opsporen. Dan gaat het dikwijls om restanten van ver-

vallen steenovens en leemputten en -kuilen. Bijzondere cultuurhistorische waarden verweven met ons natuurlijk en landschappelijk erfgoed. Allereerst maar eens kijken naar het proces van ambachtelijke baksteenproductie zoals dat plaatsvond in de Kempen. Een volgende keer aandacht voor de transitie van leem- naar steenbouw in onze streek, meer in het bijzonder in het dorp Netersel en wat dat aan sporen in het landschap achterliet.

Landschappelijke context en geologie van leem

Alvorens te kijken naar het productieproces van bakstenen, waar en wanneer dat gebeurde en welke sporen dat nagelaten heeft, keren we eerst onze blik naar de geologie. Waar vinden we het (niet-)industriële leemwin- en steenbaklandschap? Steenfabricage vinden we bijna altijd op plekken waar de grondstof om stenen te kunnen bakken als het ware voor het oprapen ligt. Het leem moet dus zo hoog mogelijk aan het maaiveld voorkomen en dik genoeg zijn om af te graven. Het mag niet te zanderig zijn, maar moet voldoende kleinere deeltjes bevatten. Het leem mag voorts niet te veel humus (organische stof) en andere plantenresten bevatten.

Geologisch voorafje

Wie iets meer wil weten over leem in de Kempen, moet de hulp van de geologie inroepen. Die leert ons dat tektoniek [verschuiving in aardlagen] het zuidoosten van Nederland verdeelt in horsten en slenken, hoogten en laagten. Eén van de actiefste tektonische structuren van Europa is de Roer(dal)slenk, soms ook wel Centrale Slenk genoemd.

In het oosten wordt deze gedaalde slenk begrensd door de Peelrandbreuk, met daarachter de gerezen Peelhorst. Aan de westzijde door de Feldbissstoring en de Rijenbreuk. Deze tektoniek is van invloed op de latere, periglaciaire en eolische, sedimentaties (afzettingen).

In de Roerdalslenk komt voornamelijk Brabants leem voor. Aangenomen wordt dat dit een door de wind aangevoerde afzetting is van löss. De basis van het leempakket ligt gewoonlijk op minder dan vijf meter onder het maaiveld en heeft een maximale dikte van ongeveer drie meter. Meestal is het veel dunner. Op de horsten, zoals in de Kempen, wisselt lokaal de aanwezigheid, diepte en dikte van het aanwezige leem zeer sterk. De geologie is daarmee niet alleen bepalend voor plaats en spreiding van ambachtelijke steenfabricage, maar ook voor de locaties van de latere industriële steenfabrieken. De laatste zijn afhankelijk van grotere aaneengesloten en dikkere leemlagen die op de horsten niet te vinden zijn. Daarmee zij de geologie, naar verwachting, tevens van invloed op de uitfasering van de ambachtelijke ten faveure van de industriële baksteenproductie. Dat wil zeggen: concentratie binnen de Centrale Slenk.

Van leem naar steen

Tijd om eens te kijken naar de plekken waar de productie van bakstenen plaatsvond. Hoe moeten we ons voorstellen wat daar gebeurde en wat is er aan zichtbare en onzichtbare sporen nog over? Even terug in de tijd. Met de basiselementen water, aarde, vuur en lucht worden al duizenden jaren stenen gebakken. De eerste bakstenen zijn gevonden in Mesopotamië in het Midden-Oosten en dateren van duizenden jaren voor Christus. Van leem en klei; eerst nog in de zon gedroogd, later in ovens gebakken. Werden stenen aanvankelijk met de hand gevormd uit een bal klei, al snel deed de *vormbak* zijn intrede. Daarmee werd het mogelijk series stenen te maken van gelijke afmetingen en structuur. De techniek werd later door de Romeinen doorontwikkeld en opgeschaald. Zij ook introduceerden het steenbakken in ons land, maar na hun vertrek raakte de techniek in onbruik.

Vanaf 12de à 13de eeuw wordt het steenbakken, als aanvulling op natuursteen, bij ons weer opgepakt dankzij - naar naar men denkt - monniken en reizende handelaren. Tot ver in de middeleeuwen gebruikt men baksteen allereerst bij de bouw van abdijen, kerken, kapellen, graven en grafkelders, donjons en kastelen. Het vervangen van brandgevaarlijke houten huizen in de middeleeuwse steden betekende een grote impuls. In het begin van de dertiende eeuw doet het nieuwe bouw materiaal ook zijn intrede in Brabant. Klei, de grondstof voor baksteen, was voorhanden in het rivierengebied. In het achterland, zoals de Kempen, werd minder en later in baksteen gebouwd. In de middeleeuwen werden in onze streek nagenoeg alleen kerkelijke gebouwen in baksteen opgetrokken. Vervoer vanaf het rivierengebied over onverharde, vaak modderige wegen, was nauwelijks een optie.

Nieuwe wegen gezocht

Men moest uitzien naar andere mogelijkheden. Leem was beschikbaar in het stroomgebied van de Dommel en de Aa, maar ook in de Kempen en Peel zijn verspreid liggende kleine vindplaatsen. De steenovens waren in onze streek gebruikelijk veldovens voor eenmalig gebruik. Ter plaatse dolf men het leem, en bakte men ook de stenen. Een

permanente steenoven, met bakstenen muren, loonde alleen waar voldoende grondstof aanwezig was om meerdere keren stenen te bakken.

De ambachtelijke manier van stenen produceren is een nagenoeg geheel handmatig productieproces van elkaar opvolgende stappen. Tot ver in de negentiende eeuw en verandert het nauwelijks en weet zich op menig plaats te handhaven zelfs tot het midden van de twintigste eeuw. Alle productiefasen, van het winnen en bewerken van de klei of leem tot het vormen, drogen, bakken en sorteren van de stenen, vonden plaats met een minimum aan technisch hulpmateriaal, met intensieve inzet van menskracht en grotendeels in de open lucht. Men was afhankelijk van het weer en daarmee van het seizoen. In de winter werd, als de grond niet bevroren was, de grondstof gewonnen en in de zomer werden de stenen gebakken. Veldbrand is een zeer eenvoudige manier om stenen te bakken: een steenoven zonder (permanente) muren. Hoewel je bij de term veldoven ook zou kunnen denken aan vaste muren, wordt veldbrand, dus zonder vaste muren, toch vaak veldoven genoemd. Dan is de veldbrand een synoniem voor tijdelijke veldoven. Het veldbrandstoken lijkt op de oude manier van houtskool maken in een *meiler*. In ontwikkelingslanden vindt hier en daar, tot op de dag van vandaag, het bakken op vergelijkbare wijze plaats. In deze tekst wordt veldoven en veldbrand(oven) door elkaar gebruikt. Een tijdelijke veldoven werd gemaakt, daar waar het leem voorhanden was. Deze 'wandelende' industrie vond bij voorkeur plaats niet al te ver van waar de bakstenen nodig waren en brandstof (houtkloven, mutserd, turf) te halen was.

Stap voor stap

Bij de traditionele baksteenfabricage zijn van grondstof tot eindproduct een aantal stappen te onderscheiden. Het begint met het bijeensprokelen van mutserden in de winter en aanleggen van een grote hoeveelheid mastenkloven. Voor 1000 stenen rekent Hollestelle in haar promotie uit 1961, *De steenbakkerij in de Nederlanden tot omstreeks 1560*, als benodigd 1,5 kubieke meter leem en 2 kubieke meter turf of hout. Dat terwijl volgens deze auteur er in een veldoven 50.000 tot 100.000 stenen gebakken werden. Eerst tegen het eind van de 19de eeuw zou er ook met steenkool gestookt zijn. Dat weet de dan 80-jarige L. van de Ven uit Wintelre in 1954 in Brabants Heem te melden in zijn *De ouderwetse steenbakkerijen van de jaren 1883 tot 1896*. Illustratief in deze is dat in juni 1918 een grote negenmonds steenoven op de heide in Duizel met hout wordt gestookt door de Gebroeders Claassen, sigarenfabrikanten uit Hapert. Het gebrek aan kolen vanwege de wereldoorlog dwingt terug

te vallen op het oude systeem. Maar alleen hoogbejaarden weten nog hoe dat moet. Gedurende 6 dagen zal Hubertus Heeren uit Knegsel de vuurdans leiden en dag en nacht bij de oven wacht houden. Hij is 75 jaar oud, aldus de *Meerijsche Courant*.

De leemwinning.

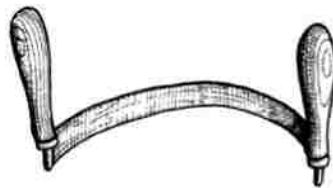
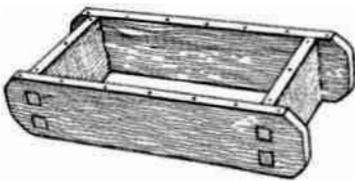
Een eerste stap is het opsporen van geschikt leem en beoordelen of dat is in voldoende hoeveelheden van gewenste kwaliteit, op winbare diepte en te ontsluiten plaats. De ondoorlatendheid van de bodem en specifieke, rijkere, plantengroei zullen een eerste indicatie hebben gegeven. Het uitgraven gebeurde met de schop. De bouwlaag werd terzijde gelegd en later weer teruggebracht. Het uitgraven zal beperkt zijn gebleven tot grondwaterdiepte. De winning kan meerdere malen gedurende langere periode hebben plaatsgevonden op dezelfde plek, maar ook kan het leemsteken en bakken van steen een eenmalige gebeurtenis zijn geweest. En dat zowel op in cultuur als niet in cultuur gebrachte gronden. Illustratief zijn een 25-tal hinderwetaanvragen bewaard gebleven voor het oprichten van veldsteenovens in de periode 1876 tot en met 1899 in Zeelst. Dat vond plaats in zowat alle uithoeken van het dorp. Door landbouwers die gewoonlijk één of meerdere ovens, soms meerdere jaren, willen stoken op een stuk bouwland dat zij in bezit hadden en daarna opnieuw als akker in gebruik werd genomen. Verwijzing Bladel?

Zorgvuldige voorbereiding

De voorbehandeling van het leem. Dat is inclusief eventuele opslag en rijping mede om te komen tot een homogene kwaliteit. De samenstelling van de te winnen leem bepaalt grotendeels de eigenschappen van het afgewerkte product. Belangrijke factoren zijn de minerale samenstelling, het gehalte aan onzuiverheden en de verdeling van korrelgroottes. Dit laatste bepaalt hoofdzakelijk de mogelijkheid om de stenen te vormen en te drogen evenals de porositeit van de gebakken steen. Eventuele ongewenste vaste bestanddelen worden verwijderd of fijn gemaakt. Indien nodig was de kwaliteit van de grondstof te beïnvloeden door toevoegingen van toeslagstoffen als bijvoorbeeld zand ('vermageren') of water om de vochtigheid te reguleren en de massa kneedbaar te maken. Met uittuttend handen- en voetenwerk -in trog, kuil of hoop- zal het materiaal verder homogeen en plastisch gemaakt zijn om een eindproduct te verkrijgen met een zo constant mogelijke kwaliteit. Op enig moment zal de leemmolen geïntroduceerd zijn die werd getrokken door een paard. Immers, genoemde van de Ven meldt dit.

Het vormen van de baksteen.

De oudste manier om een baksteen te vormen, is met de hand. De vormer gebruikt daarbij een vormbank: een tafel voorzien meestal van vier stijlen waarop twee dwarsbalken welke van boven met een rietmat belegd zijn. Het geheel is dan een soort van hut waaronder de vormer voor de zon gedekt is met al zijn gereedschappen. Die bestaan uit twee houten bakken, de ene voor water en de andere voor zand, enige vormen en een zogenaamde *plaan* of een plankje. De vormen zijn samengesteld uit vier houten plankjes van boven en van onder gewoonlijk met ijzer beslagen en van die grootte als welke de stenen moeten hebben. Een hulp, niet ongebruikelijk een kind, steekt een hoeveelheid goed doorknede leem van de hoop, rolt die tot een bal en reikt die aan de vormer. Hij werpt deze bal met kracht in een houten bak of raam vooraf met zand bestrooid om aankleven te verhinderen. Vervolgens drukt men die aan, strijkt het overtollige leem af met zogeheten plaam of plaan (afgeleid van het Franse woord *planer*) of met een draad. Vervolgens keert men de mal om. De ongebakken steen, *vormeling of groenling* genaamd, glijdt uit de vorm op een plank die als drager dienst doet. Bij het afstrijken wordt het in de vorm gedrukte leem aan de kant van de vormer sterker gedrukt dan aan de andere zijde. De steen wordt daardoor over de breedte niet gelijk van dikte. Hij krijgt een zogeheten arme en rijke kant. De houten bak wordt schoongespoeld met water om opnieuw gebruikt te worden. De gevormde steen wordt - vaak door weer een ander kind - weggedragen naar een klaargemaakte bedding. De zand- en waterbak worden ook vaak door kinderen op peil gehouden. Om de zoveel stenen worden de overgebleven klompjes leem bij elkaar genomen. Zij vormen kladstenen, later gewoonlijk herkenbaar aan zandaders. Een bekwaam vormer kwam tot meerdere duizenden stenen op een dag.

Een baksteenvorm en plaam of plaan

Het drogen en bakken

Voordat de groene stenen gebakken worden, moeten ze eerst een aanzienlijk deel van het water verliezen. Het gevaar zou anders bestaan dat zij tijdens het bakken barsten of kapot springen.

Daarom wordt er in het begin langzaam gedroogd, eventueel onder bijvoorbeeld rietmatten of in een strohal. Tijdens deze fase treedt al een be-

hoorlijke droogkrimp op, tot wel 10%. Het afdekken met rietmatten geschiedt ook tegen de regen. Dit om zogeheten mottige of regenstenen te voorkomen, te herkennen aan kleine gaatjes in het oppervlak. Bij een genoegzame mate van droogte en vastheid worden de stenen op de kant gezet, gerecht, om ook andere zijde te laten drogen en te harden door de wind. Afgeschermd van zon en regen met bijvoorbeeld rietmatten naar die kant van waar regen komt. Dit duurde 3 tot 4 weken.

Alvorens met bakken te beginnen, zoekt of maakt men een geschikte droge, goed afwaterende en vlakke plek. Men legt een laag oude, gebakken stenen of twee lagen oude groenlingen plat op de grond om optrekken van vocht te voorkomen. Op deze 'vloer' worden ongebakken stenen op hun lange kant geplaatst, zodanig dat er een tussenruimte van de breedte 'eens stroohalms' open blijft om het van onderen gestookte vuur doortocht te verlenen. Bij de opstapeling tot een vierkanten of rechthoekige hoop van wel 20-30 kantelingen hoog en breed, spaart men de nodige trekpaten uit, tot een halve meter hoog, die men met brandstof (eerst mastenkloven en later mutserden) vult. De lengte van de oven is afhankelijk van de hoeveelheid stenen (monden) die men ineens wenst te bakken. De capaciteit van een veldbrandoven was tot wel 100.000-300.000 stenen bij een hoogte van 1,5 meter tot 2,5 meter. De buitenste rijen ongebakken stenen vormen zelf de oven(muren). Ter isolatie en steun kan een aarden wal worden opgeworpen. De bovenkant wordt afgedekt met gebakken (dek)stenen van slechte kwaliteit met soms daarop nog zoden of plaggen. Een aantal gaten worden open gelaten voor afvoer van rook en waterdamp. Ook de zijkanten worden bezet met leem. Tijdens het stoken worden de buitenzijden tegen regen en wind beschermd door planken of rietmatten. Tonen de wanden van de oven neiging naar buiten uit te buigen, dan worden zij door planken en stutten geschoord. Het bakproces moet zich vervolgens geleidelijk ontwikkelen.

Het bakken gebeurt dan ook in drie fasen: opwarmen, stoken en afkoelen. De temperatuur voert men volgens een nauwlettend schema in een aantal dagen geleidelijk op om te komen tot volledige opdroging en uitdamping, waar te nemen aan de rook: het droogstoken. Tijdens het eigenlijke bakken, het heetstoken, krimpt en zakt de stapel. De baktemperatuur ligt mede afhankelijk van gebruikte grondstof, brandstof

en plaats in de oven tussen de 1000 en 1250° C. Indien die bereikt is, stopt men met stoken, sluit de monden af en laat men het vuur doorwerken, waarna men de temperatuur weer in enige dagen gecontroleerd laat afnemen tot volledige afkoeling. Wanneer de oven afgekoeld is en de stenen koud geworden zijn, ontmantelt men de oven. Bij een veldbrand is er na afloop van het bakproces van enkele weken dus geen oven meer.

Het sorteren : een rijke verscheidenheid

Omdat de stenen zich niet alle even dicht bij het vuur bevonden, kan met een veldbrandoven geen gelijkmatige doorbakkenheid verkregen worden. Dit maakt een sortering op kwaliteit noodzakelijk, waardoor men verschillende soorten metselstenen verkrijgt. Bij de keuring en sortering spelen een rol de klank van de tegen elkaar geklopte stenen, de kleur en de hardheid, Dit wordt getest door het krassen met de punt van de ene steen op de platte kant van de andere. In het laatste geval zijn breedte en diepte en de afslijting van de punt indicatoren. Baksels waren globaal te verdelen in een derde metselstenen, een derde binnenmuurstenen en een derde afval. Een andere indeling gaat uit van vijf groepen van kwaliteit: straatklinkers, metselklinkers, hardgrauw, boerengrauw en rood. Hierin zijn weer de nodige onderverdelingen te maken. Volgen we hier, ter illustratie van de verscheidenheid, een tekst uit het *Bouwkundig woordenboek* van G. Pijtak uit 1851: "Zo leveren de bovenste stenen op die te zacht voor gebruik zijn, daaronder volgen de welboren. Deze stenen zijn hoog rood van kleur en zijn slechts bruikbaar voor binnenmuren, die niet veel te dragen hebben en aan geen vocht blootgesteld zijn. Vervolgens treft men stenen aan waarvan de kleur ook rood, doch de graad van doorbakkenheid groter is dan die van de hiervoor genoemde; zij worden onderling gesorteerd, en naar hun deugdzaamheid, gemeen rood, best rood, keur rood, appelbloesem en walrood genoemd. Deze stenen die geschikt zijn voor binnenmuren te gebruiken zijn, kunnen ook voor funderingen, in het binnenste van zware muren en verder aangevend worden voor metselwerken, welke niets van vochtigheid te lijden hebben. Op de hier genoemde steenlagen volgen die, waarvan de kleur naar het grauwe overhelt en in die kleur toeneemt naar gelang men dieper in de oven komt. Zij kunnen naar hun deugdzaamheid als volgt gerangschikt worden: de ondergrauw, gedeeltelijk nog rood, voor dezelfde werken te gebruiken als de hiervoor genoemde soort; de boerengrauw die een gelijke kleur, en de overgang van rood tot grauw uitmaakt, bezigt men, behalve voor binnenmuren en funderingen ook bij particuliere woonhuizen voor het metselen van buitenmuren. Dan is er hardgrauw, waarvan de kleur grauw is, de oppervlakken gelijk zijn, en die bij het

zacht tegen elkander slaan een helderen klank geeft. Deze laatste wordt hoofdzakelijk tot het metselen van buitenmuren gebezigd. De hardgrauw wordt nog onderverdeeld in gemeen gevelgrauw, best gevelgrauw en walgrauw. Hierop volgen de klinkers, die een volkomen graad van hardheid en doorbakkenheid bezitten. Ook zij hebben een zeer helderen klank. Het zijn de beste. Ze worden niet alleen gebruikt voor waterkerende werken, regenbakken, enz. waar ze heel geschikt voor zijn, maar ook voor fraaie gevelmuren en soortgelijk 'net' metselwerk.

De klinkers worden weer onderverdeeld naar hun kleur, gelijke oppervlakken, hardheid, enz. in, gevelklinkers, vlakke klinkers, blauwe klinkers, gr ze klinkers, regenbakklinkers en kromme klinkers, welke laatste de onderste klinkersoorten in de oven uitmaken en door de sterke hitte kromgetrokken zijn, tot bestratingen alsmede in fundamenteën gebruikt worden. Onder deze laatste heeft men nog de zgn. mondsteen, die in de oven het dichtst bij de monden of vuurkanalen hebben gelegen. Ze zijn daardoor krom of scheef getrokken, soms half verglaasd en onregelmatig van grootte. Zoals gezegd: nog geschikt voor sommige bestratingen en kleine riolen. Ook aan elkaar gebakken brokken gaan niet weg. Voor het maken van puin zijn ze nog goed genoeg.

Het transporteren zal vervolgens met de hoogkar hebben plaatsgevonden in maximale hoeveelheden van zo'n 200 bakstenen.

Industriële steenfabricage

De voordelen van veldbrand zijn dat men geen ommuurde oven nodig heeft, niet aan een bepaalde plaats gebonden is en het aantal stenen per baksel bepaald kan worden. Bovendien was is in Kempen de steenfabricage nauw verwant met het boerenbedrijf. Jaarlijks gezamenlijk een steenoven stoken, was niet ongebruikelijk. Minder drukke perioden in de vroege zomer, wanneer ook de grootste kans op wekenlange droogte en zonneschijn, konden benut worden voor activiteiten in het kader van de steenbakkerij. De veelal grote gezinnen stonden borg voor beschikbaarheid van de nodige extra handjes. Als nadelen kan men zien dat men afhankelijk is van het weer (april-september), de stenen in kwaliteit en gebruiksmogelijkheid verschillen, de oven telkens moet worden opgebouwd en de inefficiëntie van de brandstof.

De toenemende vraag naar baksteen leidt er toe dat begin 19de eeuw de fabricage wordt opgeschaald en gemechaniseerd. Het bakproces wordt geoptimaliseerd met de introductie van nieuwe oventypen. Met de uitvinding van de ringoven in 1855 door de Duitse ingenieur Friedrich Hoffman is een omwenteling in de wijze van produceren. Het is nu mo-

gelijk over te gaan op een continu proces. Later volgt nog de tunneloven, waarin op speciale spoorwagentjes de te bakken steen in een tunnel doorheen de verschillende fasen wordt geleid. De strengpersmachine vangt de vormbakmethode.

Tot besluit

Tegen het eind van de negentiende eeuw is de veldbrand uit de markt gedrukt. En daarmee ook de boeren uit de ambachtelijke steenfabricage. Illustratief is het bericht in de Peel-en Kempenbode van 22 oktober 1904. Daarin wordt melding gemaakt dat, - nadat er zojuist een nieuwe steenfabriek 'De Meijerij' in werking is gesteld - er al weer een nieuwe wordt opgericht door een aantal boeren uit Zeelst die vroeger een veldoven stookten. Zij sloegen de handen ineen en richtten een fabriek op met bijbehorende ringovens en houten hallen. Een nieuw tijdperk brak aan.

Bart Beex

KASTEEL DUIZEL

In ons foto-archief, terug te vinden op de website, vindt u een afbeelding van dit kasteel alsook een uitgebreide beschrijving van kasteel en haar bewoners. In 1857 koopt de Belgische bankier Victor J.M. Van den Schriek een groot stuk heide en in 1863 bouwt hij een kasteel te midden van een park van 4,78 ha wat weer onderdeel was van uitgestrekte landerijen die hij al bezat. Hoe groot het totaal aantal ha grondbezit is kunnen wij niet zeggen. Maar verderop vermelden we meer aankopen zodat u toch een overzicht krijgt van zijn bezittingen. Zijn kasteel wordt later gekocht door een echte baron t.w. Paul Emile Maria Baron de Cartier de Marchiennes. Na verschillende jaren van verhuur komt het in bezit van de heer Wolters, directeur van de Hofnar Sigarenfabrieken in Valkenswaard in het jaar 1937 en deze laat het kasteel afbreken omdat het voor bewoning ongeschikt is en bouwt een landhuis in Engelse stijl. Uiteindelijk is ook dat afgebroken en is er een prachtige landhuis gebouwd door Wim van der Leegte met aangelegde tuin, paarden en wat er nog meer te zien is.

Paul Emile Maria Baron de Cartier de Marchiennes

Maar daar gaat dit artikel niet over:

Wel over het feit dat Van den Schriek het kasteel niet uit vrije wil verkocht, maar moest vanwege een faillissement.

In een uitgave van Brabants Heem nr. 46 jaargang 1994 wordt uitgebreid stil gestaan bij de afwikkeling van dit faillissement en dat geeft ons een goed inzicht in wie er in onze streken in staat zijn goederen en delen van de landerijen te kopen.

Een greep uit de gegevens willen wij u niet onthouden en dan komen er interessante feiten boven water.

Maar eerst terug naar Van den Schriek. In het najaar van 1864 brengt de Westerhovense schoolmeester P.N.Panken een bezoek aan zijn familie in Duizel. Met wat jongelui wandelt hij naar het kasteel en de tuin van Victor J.M.G. Van den Schriek (1826-1871) die zelf op dat moment in België verblijft. De schoolmeester noteert in zijn dagboek dat hij danig onder de indruk is van de meubelen, die in dit gebouw zo kostelijk zijn, dat zij tot een sieraad gelijk aan een vorstelijk paleis doen denken.

P.N.Panken

De meubels waren gemaakt in Brussel. Victor is een zoon van een van de aanzienlijkste mannen in België. Zijn vader was doctor in de rechten en pleitbezorger bij de rechtbank van eerste aanleg in Leuven. Was een verwoed verzamelaar van schilderijen en zijn omvangrijke en kostbare collectie was in binnen- en buitenland befaamd. In deze collectie zaten schilderijen van Izaak van Ostade, Jacob van Ruysdael, Jan Steen en David Teniers de Jongere. Na het overlijden van vader wordt de collectie in 1861 in Leuven openbaar geveild en in 1864 komen ook de verzamelingen etsen en boeken onder de veilinghamer.

Aangezien zoon Victor een voorliefde voor jagen heeft was hij dankzij deze passie in de jaren vijftig van de 19de eeuw al in Duizel beland. In 1858 koopt Victor tijdens een openbare verkoping een huis tegenover de pastorie in Duizel. Renoveert het huis en bouwt er een schuur en een koetshuis bij. Koopt dan nog aangrenzende stukken land en bezit dan uiteindelijk meer dan zestien hectaren.

Op 33-jarige leeftijd maakt hij in 1861 plannen om een kasteel te bouwen langs de klinkerweg naar Hapert en de plannen worden in 1863 gerealiseerd. Als het kasteel gereed is gaat Victor terug naar Brussel om het restant van vaders bezittingen te veilen en eind 1864 is hij dan weer terug in Duizel. Uit de opbrengsten van de veilingen koopt hij intussen in Hapert ook nog een boerderij met schuur en meer dan 45 hectaren grond. Dat hij

terug is laat hij de gemeenschap van Duizel weten door het schenken van een vaandel van Brusselse makelij aan harmonie 'De Eendragt'. En wat voor vaandel. Eén zijde is voorzien van roodfluweel met daarop de afbeelding van instrumenten, een muziekboek met de naam van het gezelschap en het wapen van Hoogeloon. De andere zijde is vervaardigd van wit moiré zijde met daarop de naam van de beschermheer. Het vaandel is afgezet met gouden franje en 2 gouden kwasten en op de staf prijkt een lauwerkrans. Het is een 'drapeau' van luisterrijke pracht, kostbaarheid, kunstrijke en smaakvolle bewerking die bewondering in hoge mate uitlokt.

Maar ja.....in 1866 staan de zaken voor Van den Schriek er niet goed voor. In de gehele omtrek gaat het gerucht dat hij zijn vermogen heeft verspeeld 'op de Bank of anderszins' Al zijn bezittingen, zowel roerend als onroerend, worden per openbare veiling te koop aangeboden. De meubelen hebben hoegenaamd geen slijtageplekken want tijdens zijn verblijf in België hebben alleen een dienstmeid en een jager daarvoor zorg gedragen, maar er geen gebruik van gemaakt.. Volgens P.N. Panken heeft Van den Schriek er slechts twaalf dagen en nachten plezier van gehad van zowel kasteel als de luxe meubelen. Veel nieuwsgierigen en potentiële kopers vinden in de maanden maart en april hun weg naar Duizel. Op 24 april, de eerste dag van de drie veilingdagen, wordt er op het kasteel en koetshuis geboden.

Het is opmerkelijk dat de mensen uit de betere stand niet op het kasteel bieden. Dat weten we uit de akten die notarissen opmaken bij openbare veilingen. Daarin staat vermeld wie en wat koopt en voor welk bedrag en geeft ons ook een inzicht in de status van de koper ten opzichte van de eerste eigenaar. Behoort deze tot dezelfde sociale groep of heeft een van hen een hogere rangorde. Uit het antwoord kunnen we dan opmaken of het voorwerp in geldelijke of symbolische waarde daalt of stijgt.

Terug naar de veiling. De enige twee bidders op het kasteel zijn meubelmakers; een uit Eindhoven, C.A. van Dijck (1827-1895) en de andere uit Eersel, Th.H. Klessens (1822-1903). Misschien wel uw voorvader. Van Dijck brengt het hoogste bod uit zijnde 8000 gulden.

Wat is de waarde van deze 8000 gulden in onze tijd. Wel 100 gulden in 1866 heeft thans een waarde van 2.187 gulden ofwel 992 euro. Het bod is dus een kleine 80.000 euro waard. Kandidaat-notaris Casper Panken (eerste klerk van notaris Jonckbloet in Eindhoven) en neef van N.P. Panken houdt het goed in en stelt de veiling buiten werking. Dat is geen toeval want notaris Jonckbloet heeft een uitgebreide clienteel in Eindhoven en omgeving en die zijn van zeer gegoede klasse. Op 25 en 26 april worden de roerende goederen verkocht. De lijsten vermelden 302 items volgen N.P. Panken. Er is echter geen originele lijst meer voorhanden en moeten we het doen met de waarnemingen van Panken die beide dagen aanwezig is. Van elk stuk noteert hij in zijn catalogus hoeveel het heeft opgeleverd en vermeld soms tevens de nieuwe eigenaar. Hij heeft zelf ook geboden namens 2 pastoors maar vermeld geen namen noch stukken waarop is geboden. Alle verkopeningen maken een goede prijs en sommigen leveren zelfs meer op dan ze Van den Schrieck gekost hebben. Veel van de kopers komen uit de omgeving van onderwijzer Panken (N.P.) en kopen ongetwijfeld degelijke huisraad en vooral linnengoed. Zo koopt Willem de Leyer, aangetrouwde neef en herbergier te Bergeijk wat hout en een vogelkooi met een kwartel er in. Kinderen van wijlen Theodorus Panken uit Duizel verwerven een bokaal voor 80 cent en Johannes Panken, onderwijzer in Duizel, koopt lakens met een waarde van 8 gulden 75. Frans Willems, secretaris en brouwer in Bergeijk en neef van N.P. biedt 34 gulden voor een jachtgeweer. De Bergeijkse burgemeester Petrus Aarts (1814-1894) koopt een paneeldeur voor 7 gulden 25 en deze groep met worden gerekend tot de notabelen in de regio. De Bergeijkse notaris Pieter van Galen koopt bij deze veiling een tafel voor 32 gulden en steekt dan meteen ver boven de rest uit.

Maar.....de groep rond Panken en van Galen vormt echter een subtop onder de kopers. Bij het bieden worden ze overtroffen door de vele jonkheren uit de omgeving. Jonkheer Johannes Smits uit Woensel koopt onder meer twee pendules: een exemplaar met vazen voor 125 gulden en een tweede van marmer met een bronzen beeld, twee candalabres, twee porte-byoux en twee kandelaars voor de lieve som van 625 gulden. Maar daar blijft het niet bij. Hij koopt stoelen (fl 59,-), de papegaai (fl 12,-), porceleinen trekpot, bierglazen en een meidrankbokaal voor Fl. 43.50. Jonkheer Karel Wesselman te Helmond biedt succesvol op stoelen (fl.92,-), Chinese bordjes (fl.25,-) en Jonkheer Joseph de la Court uit Oostelbeers verwerft een stoel (fl.20,-) een kleerkast (fl.84,-), enkele champagneglazen en een jachtgeweer.

Deze jonkheren stammen uit zeer rijke families die kastelen hebben gekocht en in de adelstand zijn verheven; de patriottische familie de la

Court in 1820, de fabrikanten Smits en de familie Wesselman in 1841. De 'veredeling' van deze nieuwe adel gaat na de officiële mobilisatie nog door. De familie Smits wordt in 1843 vergund de naam 'Smits van Eckhart' te dragen en in 1881 mag de familie Wesselman de naam 'Wesselman van Helmond' dragen.

De belangstelling voor adellijke titels neemt in die tijd toe en staat tevens garant voor een gedistingeerde, maar ook weer niet te opzichtige levenswandel. Het koopgedrag van de jonkheren in Duizel wijst op de wens de eigen status te verhogen. Onder de kopers bevinden zich ook diverse fabrikanten. Te noemen valt de familie van Dooren uit Tilburg. Henri en Charles, directeurs van de wollenstoffenfabriek van Dooren en Dams. Pieter van Dooren van de wollengarenspinnerij Pieter van Dooren. Waardevol Chinees porselein en kandelaars worden gekocht. Maar deze aankopen zijn minder waardevol dan welke oom Henri koopt; een tafel

(fl.52,-) een ledikant met matras voor fl. 72,-. Een andere fabrikant moet ook vermeld worden namelijk de Amsterdamsche financier Anthonie de Block, die in 1858 samen met A.J. Mignot in Eindhoven een sigarenfabriek begonnen was. Mignot en de Block zal menig Eindhovenenaar en Kempenaar vertrouwd in de oren klinken. Ze kopen geen meubelen maar zijn geïnteresseerd in een kanarievogel (?) en een aanzienlijke koop bierglazen. De meeste meubelen worden echter gekocht door de burgemeester van Weert, Winandus Coenen. Een 'bonheur du jour' (een fijn uitgevoerd secretaire met uittrekbaar schrijfblad en voor dames in die tijd een geliefd salonmeubel) voor fl. 90,- een piano met pianostoel, pianokleed en console voor fl.579,- spiegels (fl.153,-) Voorts een Pendule (fl.125,-) en slaapkamermeubilair voor fl.377,-) Coenen was in

1863 tot burgemeester van Weert benoemd, een jaar eerder als lid van Provinciale Staten en deze verandering van koopman naar politicus Coenen moet meer in overeenstemming komen met de nieuwe statuur door duur en extravagant meubilair aan te schaffen. Maar er is nog een zeer belangrijke koper en wel de Bossche koopman en opperbrandmeester Peter van Beugen. Deze koopt een tafel, tafeltje, stoelen en causeuses voor fl. 354,-. Een causeuse is een kleine tweezits canapé of een middelgrote canapé van het type tête a tête. De rugleuning van deze bank is in het midden vrij laag terwijl de hoge zijvleugels enigszins naar elkaar toe

Buffet-étagère

Causeuse

staan ideaal voor gesprekken a deux. Van Beugen geboren in 1813 woont met vrouw en twee dochters aanvankelijk in de Vughterstraat en verhuist in 1860 naar de Wolvenhoek, een straat waarin meer sociaal hooggeplaatste mensen wonen. Dichterbij uit Oirschot kennen we dan nog de koper dokter Amandus Guljé. Hij koopt enkele moderne

meubelstukken en met name een buffet-étagère (fl.130,-) een ameublement bestaande uit canapé, fauteuils en stoelen (fl.217,-) en gordijnen (fl.145,-). De buffet-étagère is in 1866 het nieuwste van het nieuwste. Het meubel bestaat weliswaar al enkele eeuwen maar krijgt omstreeks 1840 een nieuw impuls vanuit Frankrijk en België. Buffetten waren oorspronkelijk bergkasten voor eetgerei in de gegoede stand maar krijgen er in de 19de eeuw een functie bij namelijk het etaleren van eetgerei.

De bovenkant van de kast wordt verrijkt met vaste bovenstukken voorzien van kussenpanelen. In deze vorm worden de zogenaamde 'Mechelse' kasten in Nederland zeer populair.

Behalve elite meubelen worden ook gewone meubelen gekocht. Door leerlooier Sebastiaan Aarts uit Eersel wordt een vliegenkast gekocht voor fl. 2.30 een normale prijs in die tijd, maar vliegenkasten kwamen niet voor bij de middenstand en wel bij de rijke burgerij. Voor de leerlooier naast praktisch meubel ook statusverhogend.

De akte van verkoping van de Duizelse kasteelinventaris vormt een bijzonder geval omdat de bron gecombineerd kan worden met de gegevens van een ooggetuige, de ons bekende en geroemde schoolmeester Norbertus (N.P.) Panken. Hierdoor treedt het persoonlijke drama van kasteelheer Van den Schriek in volle omvang aan het licht en wordt tevens duidelijk dat de openbare verkoping van zijn goederen een zeer opmerkelijke gebeurtenis in de Oostbrabantse samenleving anno 1866 vormt. De Belgische meubelen van de kasteelheer zijn nieuw, vrijwel niet gebruikt en bevatten nieuwe typen, uiterst modern en in de streek onbekend. Ze vallen bijzonder in de smaak van de Oostbrabantse elite en de jonkheren alsook fabrikanten. De belangrijkste kopers zijn niet de notabelen uit de buurt maar uit Weert en 's-Hertogenbosch. Die hadden kennelijk veel behoefte aan huisraad met een hoge statuswaarde.

Frans Teunis

DE WOLVERSTRAAT, EEN UNIEKE NAAM

Onlangs waren er vragen: Waar komt de naam Wolverstraat vandaan? Waarom die -r? Heeft of had die ooit iets te maken met het dier? Is het een echte oude naam of bestaat die nog niet zo lang? En: is de huidige Wolverstraat altijd daar geweest of liep die vroeger misschien anders? Interessante vragen, waarop toen niet meteen een duidelijk antwoord mogelijk was en dus reden genoeg om eens te na te gaan wat er alsnog van te vertellen is.

De wolf: geliefd èn gehaat

Onze gedachten over de wolf zijn nogal uiteenlopend. Ze zijn bijv. te vinden in sprookjes en sagen en daarin komen ze er meestal niet zo goed af. Toch is de wolf ook symbool van zorg en toewijding (de stichters van Rome zijn gezoogd door een wolvin), van moed en kracht (in eigennamen met Wolf), maar net zo goed van dreiging (weerwolf, duivel), van vraatzucht en gevaar voor andere dieren (schapen). Met name de laatste twee hebben door de eeuwen heen gezorgd voor bijna voortdurende jacht op het dier.

De plaatselijke overheid stelde vaak een premie beschikbaar voor het doden van een wolf. Het ging zelfs zo ver, dat voor wolven die op tientallen kilometers afstand waren gedood, tóch een premie werd geïncasseerd. Op zich is dat vreemd, omdat wolven een groot territorium als hun jachtgebied hebben. Het is dus nogal lastig om te bepalen, of een wolf al dan niet binnen 'eigen' gemeentelijke grenzen werd uitgeschakeld. Zo werden er in het Westbrabantse Etten tussen 1692 en 1702 - nauwelijks tien jaar - niet minder dan 37 geschoten of gevangen. Wolven werden gevangen in putten en kuilen, maar ook werden er grote klopjachten georganiseerd. De woorden -berg/bergen, -put/putten, kuil/gat maar ook -wei, zijn van oudsher met de wolf verbonden geweest.¹ De laatste wolf in Nederland "sneuvelde" in 1857, maar juist dezer dagen zijn er met regelmaat weer berichten dat er opnieuw wolven zijn - inmiddels een beschermde diersoort - met name in de grensstreek met Duitsland.

Wolven in de Kempen

*Toen 't Kempenland nog woester wáár,
mee venne, veul haai en kaoie grond,
toen zwierve hier , zo mee en dan
nog echte wolleve rond.²*

Bovenstaand gedichtje dient hier ter illustratie bij een mooi artikel in de Kroniek van de Kempen, van een jaar later.³ Daarin staat een beschrijving van de Kempen, toentertijd een ideaal leefgebied voor de wolf: “... speciaal de streek rond Postel vormde tot omstreeks het midden van de 19de eeuw een landschap waar ‘de hemel de

aarde raakte’. Tussen de toen nog kleine dorpskernen lagen uitgestrekte heidevelden, doorsneden door moerassige beekdalen en vennen. Bossen waren er nauwelijks, alleen te Postel lag langs de weg naar Eersel het uitgestrekte ‘Grootbosch’, eigendom van de abdij. Door deze enorme oppervlakten aan woeste grond was de streek rond Postel rijk aan wild. Behalve kwartels, patrijzen, hazen etc. was er ook groot wild aanwezig.”

In de 16de en 17de eeuw waren, net als in Etten, ook hier de wolven een plaag. In 1611 werden er zoveel gevangen, dat men de premies voor het aanbrengen van een dode wolf, verminderde. Niet alleen het vee leed eronder, ook mensen voelden zich regelmatig bedreigd. Wolven opereerden zelfs in groepen. Eens kwamen, niet ver van de abdij, enige teuten in moeilijkheden door zo’n ‘wolvenpak’. Gewoonlijk liet men dan het slechtste paard los als prijs aan de wolven. Dit in de hoop, dat men er dan even vanaf was. (U kent van drs P. toch nog wel het liedje ‘Dodenrit’ in de trojka naar Omsk?). Het paard dat men hier offerde, werde zich krachtig en bereikte – druipend van het bloed – zijn meesters die intussen veilig de abdij hadden bereikt. Nu trok men er met riekens en gaffels op uit om met de roofzuchtige dieren af te rekenen en vond twee wolven die door het dappere paard waren doodgestampt.

Wolven als plaag

Gedurende de hele 18de eeuw werden in veel dorpen van Brabant klopjachten op wolven georganiseerd. Daarbij werd vaak een enorm aantal mensen ingezet. In Someren bijv. bemoeide zelfs de overheid zich ermee door uit eigen en andere dorpen zo’n 660 mensen te ‘mobiliseren’. Het waren er niet genoeg! Aanvulling met nog eens 770 uit omliggende,

¹ Buiks, Chr. Veldnamen in de Baronie van Breda. Z.pl., 1992 (Publicatiereeks Archiefdienst Breda, Studies nr3, p. 135-6)

² Kroniek van de Kempen – I (1981), p.166

³ Kroniek van de Kempen – II (1982), p.59

zoals Geldrop, Heeze, Leende e.a. was nodig. Ook in West-Brabant waren wolven. In Oerle werd in 1767 een “rammelaer off manneken” gedood. Zulke jachten op de wolf werden dus veelal gezamenlijk ondernomen⁴. Ook hier. Alle dorpen die in wijde kring om Postel heen lagen, deden er dan aan mee. Elk rukte op om – met slaande trom en veel ander lawaai - de wolven te omsingelen en samen te drijven in het Postels Grootbosch. Zulke groots opgezette drijfpartijen uit onze omgeving zijn bekend uit de jaren 1614, 1630 en 1686. De laatste grote wolvenjacht vond hier in 1742 plaats. Verklaring van de grote aantallen van deze dieren hier is wel gezocht in de miserabele omstandigheden van het toenmalige arme, nog relatief lege Brabantse land. De Tachtigjarige Oorlog is voor een flink deel hier uitgevochten op de heidevelden en woeste gronden hier. Tegelijkertijd bleven daardoor, soms jarenlang, de akkers braak, werden hoeven verlaten en ontvolkte gedurende tientallen het platteland nog meer. Een ideaal leefgebied voor wolven!

Verbinding van betekenis

Naast De Straat, die pas veel later Markt is gaan heten, behoren nog enkele wegen tot tot de elite van ‘oude straatnamen’. Dat zijn de Rechte Dijk, de Kromme Dijk (nu Kapelweg) en de Hoolstraat. Eigenlijk hoort de Wolverstraat daar ook helemaal bij. Van oudsher kwam die belangrijke verbindingsweg met Duizel uit vlak bij de kapel, dus vrijwel óp de Eerselse Markt. Het is nu nog goed te zien: het laatste stukje is er nog, tegenover Duizelseweg 12. Daar wás de Wolverstraat. Ze is - met de ambtelijke nuchterheid die zo vaak boven historisch besef gaat - gemakshalve ook maar Duizelseweg genoemd. Het loopt ter hoogte van het tankstation dood tegen wat nu de Postelseweg is. Wie daar dan wat verder kijkt, ziet aan de overzijde nog een huis staan Veezicht mijn Genoegen. Dat stond dus ooit op goede stand aan de Wolverstraat. Eind jaren ‘60 was al het tracé van de nieuwe A67 dwars door de oude weg gegaan.

Want oud was ze, die Wolverstraat. Ze staat al zo genoemd op de kadastrale kaarten van zowel Eersel als Duizel uit 1832, maar komt in Duizel niet helemaal tot in het centrum, zeg bij de kerk. Vanaf daaruit heet het

⁴ Taxandria Jg 46 (1939), p.27-32 geeft plaatsen en veel bijzonderheden over zulke klopjachten.

Veezicht mijn Genoegen

eerst nog Smitseindsche straat, nu Smits-eind, om ongeveer ter hoogte van de huidige Agio/ De Oude Tramhalte uit komen op de Wolverstraat die – zoals nog steeds de doorgaande weg was richting Hapert.

Leo Spanjers, onvermoeibaar vastlegger van historisch Duizel, weet te melden dat de Wolverstraat die naam al heeft omstreeks 1780. In verkoopakten uit de tijd komen belendingen oost/west de Wolverstraat sindsdien regelmatig voor.

En de betekenis?

Bij het afscheid van burgemeester Stevens in 1976 verscheen het boekje *Duizel Eersel Steensel - Volksleven en verleden Deel 1* (daar is het bij gebleven). A.D. Kakebeeke schreef hiervoor 'Betekenis van de straatnamen in de gemeente'. Vermoedelijk is dit het oudste straatnamenoverzicht. Het huidige in de jaarlijkse *Gids van de gemeente Eersel* is er nog duidelijk op gebaseerd. De betekenis van Wolverstraat is Kakebeeke niet bekend. Daarom een poging die naam wél een betekenis te geven met enige taalkundige en historische ondersteuning.

Voor zo ver is na te gaan, is Wolverstraat in Nederland uniek als huidige straatnaam en met twee maal in België ook daar zeldzaam. Een Wolvenstraat komt wel wat meer voor, o.m. in Amsterdam en Utrecht en het ons nabije Arendonk.

In de Brabantse Kempen zijn namen met Wolvers helemaal niet zo onbekend. Het gaat dan veelal om toponiemen, lokale plaatsaanduidingen. In Knegsel is een Wolvershoek en in Duizel draagt huize Wolvershoek al jaren die naam. Naast de Wolverstraat is er ook ergens nog een Wolverstraatje. Verder een Wolverskampke(s), Wolverspaadje en dito steegje.⁵ Allemaal wolvers dus. Hoe zit dat?

Het meervoud aangeven met toevoegen van -n is gebruikelijk in onze taal: wolf - wolven. Toch zijn er ook minder gewone meervoudsvormen. Ze vallen niet meer op, zijn ingeburgerd in de vorm die ze hebben. Denk aan kalvermarkt, hoenderpark, kinderboerderij of kinderdagverblijf. Als familienaam komt Kalverboer voor. Begrippen die allemaal betrekking hebben op meer dan één. Ook Kalvermarkt en -straat gaan nooit over één kalf. Hoe in de taal dat verschil -er / -n kon ontstaan, is een andere zaak. Conclusie: taalkundig gezien is Wolverstraat een variant van Wolvenstraat.

Dan nu de historische pijler. Hiervoor is al aangegeven, dat wolven in de 17de en 18de eeuw ook in onze streken veelvuldig voorkwamen en dat uit 1742 nog een laatste grote jacht bekend is. Incidenteel zullen ze zeker nog meer gesignaleerd zijn en de waakzaamheid verhoogd hebben. Ook in Eersel is dat het geval geweest. Bewijs daarvoor staat in het tijdschrift Taxandria (1897- 1943) en is ook te vinden in Volksleven en Verleden - I, p.9 en aardig genoeg om "historisch" enige ondersteuning te geven.

Den 1 February 1776 vertoont Lambertus Aerts te Eersel ter plaatse de Heybloem een doode, oude wolvin, omtrent dewelke hij, evenals Willem Dirks, zijnen buurman en Anthonis van Hulsel, desselfs dienstknecht, eenige nachten hebben geseeten in de schuur van hem, eersten comparant met gelaaden geweer om op -de wolf te waaken.

Dat hij (...) te dien eynde de wagt houdende des nagts tusschen den dertigsten en een en dertigsten January 1776 in de morgenstond circa ses uren zijn gecomen twee wolven bij het doode paard dat tot aas voor de schuur (...) was nedergelegd,

Dat hij op een dier wolven losbrandende het geluk gehad heeft om een van deselve, zijnde de voors. wolvin neder te schieten, zoodanig dat die eenige schreden van het paard is dood gevonden.

Met heilige en solemnele eede bekrachtigd (was get.)

Willem van Gelder, president loco-officier; Johan Smits, schepen.⁶

Het is natuurlijk mogelijk, dat de naam Wolverstraat al lang vóór 1780 bestond. Daar is nog(?) geen aanwijzing voor gevonden. Net zo min is er

⁵ Zie hiervoor Bont, A.P.de Dialekt van Kempenland. Deel III Geografische namen. Assen 1969 (Van Gorcom). p.61

⁶ Taxandria, p.32

direct verband aan te geven tussen het wolf-incident van 1776 en de naamgeving van de straat. Belangrijke gebeurtenissen of herinneringen daaraan, zijn echter later soms aanleiding tot vernoeming in de vorm van een straatnaam. Recent voorbeeld daarvan: het pad in Duizel onlangs vernoemd naar de daar in 1944 gesneuvelde sergeant Arthur Fraser. We houden het er voorlopig op, dat dit ook hier het geval kan zijn.

Tot slot

Net als bij d'n duvel (Rd 167) het geval was, blijkt ook de wolf een flinke 'talige' nalatenschap in het Nederlands te hebben. Die begint met de vele betekenissen van *wolf(s)* en zet zich voort in een groot aantal uitdrukkingen of samenstellingen. Er zijn er opvallend veel met een ongunstige bijklank. Een wolfsangel is eigenlijk een zware klem om grote dieren te vangen, maar werd in de oorlog zeer berucht als het haakvormige SS-teken. Omvangrijke plantenfamilies als wolfsklauw en wolfsmelk staan niet altijd even goed bekend en ook de wolfsspin, een geduchte vleeseter, hoort niet bij de lieverdjes. Namen als wolfspuiten, -kuilen zijn in het begin van deze bijdrage al genoemd en wijzen op vroegere vangstmethode.

Harrie Grielen

Ad Kokx v.o.f.
Witgoed

Ad Kokx
Witgoed

reparatie en verkoop van was- en koelapparatuur

Sigarenmaker 10D
5521 DJ Eersel
Tel. (0497) 51 33 69
Fax (0497) 53 43 65
E-mail: info@adkokxwitgoed.nl
Internet: www.adkokxwitgoed.nl

Bij inleveren van deze bon krijgt u een Kerastase ritueel t.w.v. €15.00 voor €7.00. Heeft u vragen? Bel ons gerust!

www.denbarbier.nl, Hint 4, 5521 AH Eersel, 0497-514026

van Herwijnen
SERVICES

Van Herwijnen
services 10 jaar

installatie & advies

Locatie

Horstveld 14
5521 SL Eersel

Neem contact op

Tel. 06 - 19 19 30 55
info@vanherwijnen-services.nl

www.vanherwijnen-services.nl

Sterkin **DE ECHTE**
Kwaliteit

- Service en onderhoud aan cv-toestellen
- Milieubesparende wateroplossingen
- Complete badkamers
- Zonne-energie en warmte terugwinning

ATD
MACHINERY

ATD Machinery B.V.

Smaragdweg 30
5527 LB Hapert

info@atdmachinery.nl
www.atdmachinery.nl